

“Tot l’orde és en aquest llibre escrit”.

Ramon Llull en el *Tirant lo Blanc*

Anton M. Espadaler

El lector del *Tirant lo Blanc* ha d’esperar al capítol 28 per veure aparèixer el personatge que serà el protagonista de la novel·la, després que els capítols precedents hagin estat ocupats en exclusiva per una altra figura. No és aquest un fet corrent, però tampoc excepcional. Passa en Chrétien de Troyes. Passa al *Jaufré*. El que ja és menys freqüent és anunciar en la rúbrica inicial una “primera part del llibre de Tirant, la qual tracta de certs virtuosos actes que féu lo comte Guillem de Veroych en los seus benaventurats darrés dies”, i immediatament entrar en matèria exposant una organització del que ha estat presentat com a “llibre de cavalleria” que pertany a un altre llibre; que fa preveure, a més, que no convé a la ficció, i que, per a desconcert del lector, després no es complirà en cap punt.

Com que Martorell en el pròleg i en la dedicatòria de tots els seus personatges només esmenta Tirant, el qual es projecta com a protagonista absolut del llibre que es prologa i es dedica, la presència de Guillem de Varoic constitueix en ella mateixa una certa sorpresa només atenuada pel fet que la seva és una història anglesa, com, almenys pel que fa a la llengua, ho és la del mateix Tirant: “com la dita hystòria e actes del dit Tirant sien en lengua anglesa”, havia deixat dit a la dedicatòria. Martorell troba empara en l’ofici intel·lectualment valuós del traductor, no hi ha dubte, però no deixa de resultar digne de remarca que les gestes d’un cavaller bretó, nét del duc de Bretanya i “tutor” de l’infant Felip, fill del rei de França, per a més compliment, li hagin arribat en anglès. No hem d’oblidar que en francès havien estat rimades i després prosificades les aventures de Gui de Warywick. Però així i tot (versions en anglès a part, i el gruix de la tradició autòctona que, en un ambient propici, desemboca en l’obra de Thomas Malory, un protegit de Richard Beauchamp, el comte de Warwick que va conèixer el valencià), el que sembla comptar de debò per a Martorell és el fet de

“yo ésser stat algun temps en la illa de Anglaterra”, d’on es deriva el coneixement de l’idioma, i es justifica l’operació. Però sobretot d’on prové una experiència vital, cortesana i cavalleresca, que es plasma en els episodis anglesos (capítols 40-98), i dels quals es desprèn una certa idea del que és la cavalleria que, per no allargar-nos, podríem condensar en els estatuts de l’orde de la Garrotera, que són els que, si no afirmen no desmenteixen, allò que diu Tirant més d’un cop i en frase ultrada i arrogant, que el cavaller ha de ser cruel i tenir cadira enmig d’infern. O sia, tot allò que repugnava a Joan Roís de Corella, i que és objecte de burla en els capítols 3 i 4.

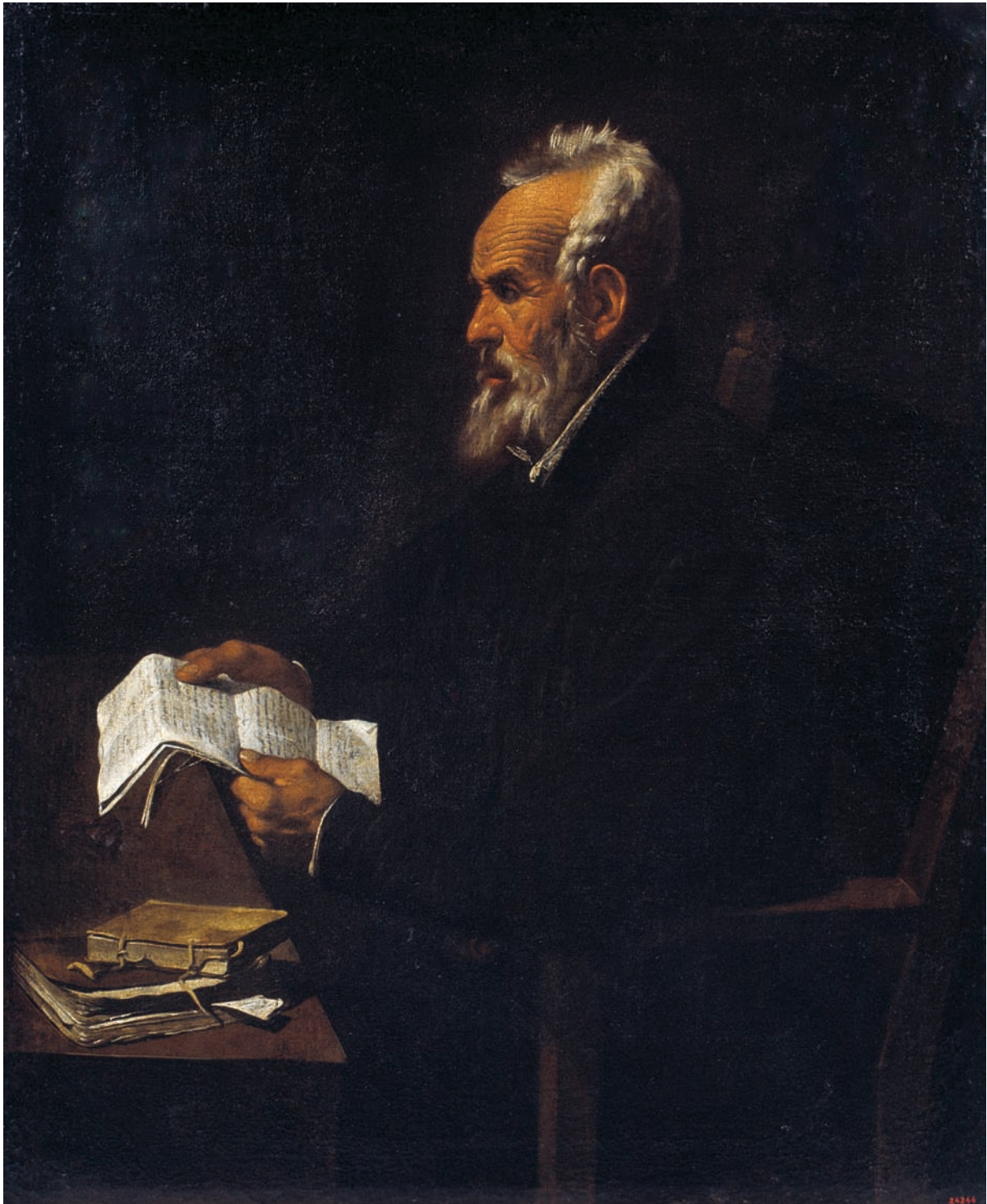
Els virtuosos actes de cavalleria del comte Guillem de Varoic —un sintagma que és reproduït gairebé íntegrament a la rúbrica— són precedits per un paràgraf en el qual s’exposa que “serà departit lo present llibre de cavalleria en 7 parts principals per demostrar la honor e senyoria que los cavallers deuen haver sobre lo poble”. El llibre de cavalleria sembla que hagi de ser tot el *Tirant*. Però només ho sembla, perquè les paraules finals del paràgraf en redueixen notablement l’abast, car s’afirma que “les 7 parts de cavalleria seran deduïdes en sarta part del llibre”. No m’hi puc entretenir, però la contradicció inicial en la planificació i la vaguetat de la notícia són força indicatives de la manera de fer de Martorell.

Ara, ja que es tracta de “demostrar”, o sigui de fer explícita una idea mitjançant el raonament, el que hom n’esperaria fóra un tractat o un compendi en el qual el lector trobaria exposats els fonaments d’aquesta supremacia. Tothom sap que això no respon en absolut no ja a l’organització del llibre, sinó encara menys a la naturalesa de la història que Martorell estava començant a *traduir*. El problema, des del punt de vista de la novel·la, és clar: tot i que el text que prenia com a guia, el *Llibre de l’orde de cavalleria* de Ramon Llull, per afavorir el seu didacticis-

me, contenia un mínim nucli narratiu, i que, amb canvi de protagonista, també el tenia, més desenvolupat, el *Guillem de Varoich*, la narració que sobre Tirant volia dictar Martorell no podia quedar encotillada entre les tanques d'un tractat, i en aquest sentit, tot i l'aprofitament, la frase final indica que l'espai que el text lul·lià ocuparà "en sarta part de

llibre" serà en funció de la nova història. Que ja no serà ni la de l'escuder lul·lià ni la del comte de Varoic, sinó la de Tirant lo Blanc, del llinatge de Roca Salada.

I tothom sap —i al temps de Martorell no esverava ningú— que en el compromès instant de posar fil a l'agulla en lloc de traduir copiava. Copiava les primeres frases del pròleg amb què Ramon Llull

Francesc Ribalta: *Ramon Llull*, 1620

va encapçalar justament el *Llibre de l'orde de cavalleria*. I reprenia allò que havia consignat al començament d'“un tractat —ara sí, el *Guillem de Varoich*— de horde de cavalleria tret de un libre qui fon del rey d'Anglaterra e de França” —que és una fórmula que certifica l'anglofília de l'autor. La transcripció és pràcticament literal i es repeteix, amb lleus variants, al *Tirant*, on s'observa que la llengua es posa al dia i es detecten també alguns canvis que tenen tot l'aspecte d'obeir a qüestions que, sense deixar de ser una modernització, revelen que responen a impulsos més de fons. No és pas menor substituir “l'examinació que cové ésser feta al scuder com vol entrar en l'orde de cavalleria”, per “l'examen que deu ésser fet al gentilhom o generós qui vol rebre l'orde de cavalleria”. Tampoc no ho és l'alteració amb què s'inicia la represa del text lul·lià, mantinguda al *Guillem de Varoich*. Allà havia escrit que l'honor i la senyoria que els cavallers han de tenir sobre el poble es deu a una finalitat precisa, que Martorell oblida: ordenar-lo i defensar-lo. La desaparició no és banal.

Llull, seguint una línia de pensament que s'engloba dins la reflexió eclesiàstica sobre l'estructuració del conjunt social (posem, al fons, Adalberon de Laon) i sobre la funció de la milícia, la legitimitat de la guerra i l'ús de les armes per part d'una religió que fa del no matar un dels seus principis essencials (posem, sobretot, sant Bernat), ofereix al nucli armat de la societat, la noblesa, un projecte de conducta, de formació i de moral que converteix la cavalleria en una institució al servei de l'ordre públic i de la defensa de l'Església. El cavaller així enquadrat, salvat d'aquella anarquia violenta que el converteix en opressor dels febles i bandoler (un problema endèmic a Espanya, segons l'autor del *Curial*) i posa en risc l'harmonia del cos polític, esdevé una figura necessària que acaba fonamentant la seva supremacia no en la força indiscriminada de les armes, sinó en la disponibilitat per a l'exercici de la virtut, individual i col·lectiva. La noblesa és un pilar necessari, però sense la possessió dels valors transcendents que confereix la “nobilitat de cor” és insuficient per entrar i mantenir-se en l'orde de cavalleria. Aquests valors, no cal dir, són eclesiàstics. S'entén aleshores que Llull proclamí que “los pus acostats dos officis que qui sien en est món, és officí de clergue e officí de cavayler”. No hi ha dubte que a Martorell aquesta proximitat li feia nosa, i que vivia amb disgust els anatemes que llançava l'Església del seu temps contra els excessos de la pràctica de la cavalleria.

El llibre de Llull reapareix amb més entitat en el capítol 28, quan l'ermità que és el comte Guillem de Varoic veu venir un cavaller dormint sobre un cavall. La del cavaller dormint mentre cavalca és una figura antiga, que havia donat el seu joc entre els lírics, i que pel que fa al *Tirant* sembla respondre a una amalgama de suggestions provocades pel mateix text lul·lià i per un dels passatges més destacats del *Jaufre*. El cavaller, no cal dir, és Tirant, i es dona la circumstància que l'ermità que el rep s'adelitava llegint un llibre que contenia tot l'orde de cavalleria. La relació que es crea entre el gentilhom nouvingut que va a unes festes magnífiques en les quals ha de ser adobat a cavaller i l'ermità és escolar, perquè l'accés a la condició de cavaller no pot limitar-se a una dimensió mundana, de gestos buits, laica i cortesana, sinó que ha de respondre a la seva naturalesa excepcional que demana haver-se imbuït de pregones exigències morals, les quals només poden ser subministrades pels eclesiàstics. Perquè la cavalleria no és solament un ofici; per damunt de tot és un orde, és a dir, forma part del disseny volgut per Déu en l'organització del món, i en conseqüència participa del sacre, i li escau de pertànyer a un cos privilegiat, apartat de la plebs, amb responsabilitats específiques, que l'assenyalen com a ens superior, i del qual s'espera l'exercici fidel i fins i tot heroic de la funció que li és pròpia, al costat de la corona i de la creu. Per això cal posseir la doctrina que li és inherent, i que conté el llibre que l'ermità llegeix al futur cavaller.

Aquesta primera trobada amb l'ermità s'allarga fins al capítol 39. L'ensenyament estricte, però, comença al capítol 32. La instrucció, en la seva herència lul·liana, versa sobre els orígens de l'estament militar, per bé que Llull és filtrat a través de l'antic *Guillem de Varoich*, on ja s'havia fos amb el *Lancelot*, i amb altres textos doctrinals, i és deixat de banda per donar pas a la història de Quinto lo Superior, que suposa una anticipació sobtada a la part fonamental del *Tirant*, la turcobizantina, i es tanca amb un capítol i mig dedicat a explicar com es perd la condició de cavaller i la fúnebre cerimònia per desagraduar els cavallers traïdors, que tant va impressionar Josep Carner. Això no és obstacle per copiar-ne frases senceres, especialment en els capítols 31 i 32, amb algunes variants que semblen perseguir de donar un aire més fresc a la conversa entre el futur cavaller i el comte-ermità.

Tanmateix, quan Martorell exposa un aspecte tan sensible com la significació de les armes oblida del tot el *Llibre de l'orde de cavalleria*. En part perquè

l'armament ha canviat: l'elm, per exemple, ha substituït el capell de ferro i el sentit de l'armament defensiu que protegia el cap canvia: d'alertar contra deshonra (vergonya) passa a recordar que el cavaller ha de protegir el poble contra tota mena d'abusos, inclosos els reials. En part, perquè no té en compte certes armes, com la gorgera, que "environa lo coy del cavayler [...] a significança de obediència a son senyor ni a l'orde de cavayleria". En part, també, perquè en el cerimonial d'armar cavaller determinats elements han guanyat un pes decisiu, com els esperons, que, com l'espasa o el cavall, són interpretats per Martorell de manera diferent. Em sembla que no és casual, posem per cas, que mentre que per a Llull els esperons són símbols de la diligència amb què el cavaller ha de dur a terme la seva missió, per a Martorell signifiquen que "lo cavaller deu punxar lo poble per fer-lo virtuos [...] e deu punxar lo mal poble en fer-lo temeros". I si mentre que per a Llull el cavall "és donat a cavaller per significança de nobilitat de coratge", per a Martorell el cavall "significa lo poble", al qual ha de regir i tractar, si convé, amb "cor dur e fort contra aquells qui són falsos e de poca pietat [...] car si lo cavaller ha pietat ni merçé al qui merex mort, trobant-se administrador de justícia, dampna la sua ànima". En Llull, com en sant Bernat o en Jacques de Vitry, el risc més important de desordre es trobava en el si de la mateixa cavalleria, i amb la seva paraula pretenien de domesticar la tendència consubstancial a la conducta anàrquica i turbulenta. La insistència de Martorell en el mal causat pel poble resulta reveladora. No hi ha dubte que per a Martorell la cavalleria ideològicament és un orde, però vitalment i històricament és una classe. Una classe que malda per imposar-se al poble i escapar del poder reial.

A grans trets, la petja de Llull segueix viva en el plantejament de la situació. Trobada d'un jove gentilhom —Martorell evita per a Tirant la condició d'escuder—, amb un ermità que llegeix un llibre que li lliura per tal que aprengui en què consisteix l'orde de cavalleria. Però significativament el nucli doctrinal ja no pertany a Ramon Llull —o només hi coincideix en allò que en ser general tampoc no és exclusiu del beat mallorquí.

Arribats en aquest punt és oportú de recordar que mai no es diu a l'inacabat *Guillem de Varoich* qui és l'autor ni el títol del llibre que l'ermità llegeix. Al *Tirant*, per contra, sí, i no és Llull. L'ermità, en efecte, "se delitava legir un libre qui és nomenat *Arbre de batalles*". Un títol plausiblement lull·lià, tot s'ha de dir, però que correspon a un dels textos més famo-

sos en la seva matèria de la baixa edat mitjana, obra del clergue provençal Honoré Bouvet, que gaudí d'una certa difusió a Anglaterra. L'*Arbre de batalles* tingué un particular ressò en les lletres castellanques —interessà el marquès de Santillana o mossèn Diego de Valera—, pel que sembla via Corona d'Aragó, on deixà la seva empremta en tractats com l'*Arbre d'honor* de l'historiador Gabriel Turell.

El llibre de Bouvet planteja i dona resposta a qüestions que afecten el dret de la guerra i la manera en què els cavallers es troben inclinats a resoldre els seus contenciosos i es tanca amb una mínima informació sobre les colors heràldiques. Escrit amb esperit jurídic i només secundàriament catequètic, Bouvet vol il·luminar a partir de casos pràctics. Hom aprèn, per exemple, què fer si algú perd en combat les armes que li han estat prestades, en quin cas és lícita la fuga dels presoners, si les dones poden ser jutges en una batalla de dos cavallers en camp clos, si ha de ser pagat el cavaller que s'agafa unes vacances, si ha de seguir cobrant el combatent que es posa malalt... Sovint, tot i la minuciositat, la seva actitud és ambigua, i el criteri que preval no és la llei presa a la lletra, sinó la circumstància en què les disposicions legals han d'aplicar-se.

Ara bé, Bouvet creu, com Llull, que la idea i la pràctica de la cavalleria han de residir més en la força del coratge que en la força corporal, i no perd ocasió de remarcar-ho, però els fonaments del llibre són en aquest aspecte molt pessimistes. Bouvet inaugura el seu tractat recordant que la història de les batalles no comença a la terra sinó al cel, amb la rebel·lió de Lucifer, per deixar constància tot seguit que els grans imperis que en el món han estat s'han bastit sobre la força i no sobre el pacte. I quan es fa la pregunta de "se c'est chose possible et naturele que cestuy monde soit en paix [i] sans bataille", la resposta és tan simple com contundent: "je respons vrayement que non".

El llibre deixa la possibilitat de la pau en les mans de Déu, mentre que no esquivava fer un repàs dels grans combatents que hi ha hagut en l'antiguitat, d'on pot haver pres peu el capítol 37, en el qual l'ermità és pregat de dir "en quina edat del món eren stats millors cavallers". Aquesta perspectiva històrica, aplicada específicament a l'estament cavalleresc, és el que hi ha en l'arrencada de l'ímfim fragment del *Flor de cavalleria* —un bon títol per a un recull d'aquesta mena— que sembla clar que s'inspira en l'*Arbre de batalles*, i que Martí de Riquer no va dubtar a atribuir a Joanot Martorell.